

GRÅMEJSE eller SUMPMEJSE, *Parus palustris*, kendes på dens blanksorte isse, brunlig over- og lysegrå underside. Ret. alm. i løvskovssumpe, krat, haver og parker.

Nonne 1796 (6), *hampmejsje* 1809ff (7), *kalotten* Karrebæk fjord (8).

HALEMEJSEN, *Aegithalos caudatus*, hører til vore mindste fugle; oversiden er hvid med sorte og rødlige felter, vingerne sorthvid brogede, undersiden renhvid, den meget lange hale sort og lidt kløftet. Ret alm. ynglefugl i skove, krat og sumpe.

Gumpefugl (gompafoul) Bornholm (9), *uglemoskevit* København (10), efterleddet = musvit (s.d.).

SPÆTMEJSE, *Sitta europaea*, er en lille buttet fugl med kort hale, har gråblå ryg og gullig til hvid underside. Megel alm. ynglefugl i løvskov (særlig egeskove).

Egde o. 1700 (denne fugl?) (11), *blåspætte* 1796 (8), *nøddehakker* 1852ff; SØFyn (12), *nøddeknekker* (13), *ålen* Tureby SSjælland (14).

LITTERATUR: (1) 626 249; (2) 169 3, 1931-31, 148; (3) 388; (4) 233 9, 1941, 36; (5) 82 101; (6) 219 8, 638, 1179; (7) 439d 274; 756 25, 859; (8) 169 2, 1925-29; 30; (9) 785 (10) 160 1904/4:283; (11) 434 1,441; (12) 451 70; 388 (Hesselager); (13) 683b 109; (14) 169 2,1925-29,30.

PROSA OG POESI

Mejser med muntre stemmer kvidrede et hav af musik *Johannes Jørgensen* (1).

[Halemejsens] sarte rødlige, grålige og sorte farver klær den lille buttede, kuglerunde krop så godt, og den lange elegante hale dikker let og yndefuldt i takt til den legende, hoppende flugt ... Ganske stille – næsten uden at trække vejret – står man og betragter de små alfers åndeagtige færd gennem det sneflimrende grenmylder *Svend Kaulberg* (2).

Se på blåmejsen, den lille spilopmager ... Et par mørkeblå streger ned gennem øjnene og op til næbbet fra den himmelblå halsring fremhæver de hvide kinder og giver den et lystigt kattesmil *N. J. Tortzen* (3). Oversidens skinnende farve viser den ned mod jorden; det er, som en blå blomst pludselig er sprunget ud oppe mellem de grønne bølgeblade *Asger Ditlevsen* (4); hvorfor altid tale om tropernes strålende fugle når vi blandt vore egne har en så skøn åbenbaring som blåmejsen? *Ingvald Lieberkind* (5). Blåmejsen fin · kimer en trille · som perlende vin, · mens januar råder i landet *Peter Ommerbo* (6).

På kryds og tværs gennem skoven ... op og ned ad de blanke bøgestammer farer som en flyvende

mus den vævre spætmejs; den er indenom i alle grenhuler, kigger i hver sprække og gennemsøger barkens mos. Så på én gang går den tilvejs ... og istemmer sit parringsfløjt, det vidt klingende tyh-tyh. Det virker voldsomt i skovtystet (a). Væver som egyptet og rastløs som skovmusen ... I den årle morgen ses hannen i en høj trætop, den drejer sig til alle sider og fløjter sit vidt klingende tyh! tyh! Gang på gang gentager den det, gør det mere og mere fuldttonende blødt og lokkende. Ingen kan undgå at høre dette langtrukne, stemningsfulde lokkefløjt, der som i en nøddeskal rummer hele vårbrusets poesi (b) *Svend Fleuron* (7). Spætmejsen hamrede både af nødder *Tove Meyer* (8).

LITTERATUR: (1) 432e 71; (2) 438d 25; (3) 51 4/1 1950; (4) 180 1, 9; (5) 515 Fugle 1496; (6) 657c 47; (7) a 222f 49; b 222y 171; (8) 567d upag.

Gårdesmutte, *Troglodytes troglodytes*

Vor faunas næstmindste fugl (efter fuglekongen) er brun med mørkere tværlinier og har en lille skråt-til lodretstillet hale, der ofte vipper højere end hovedet. Alm. ynglestrejffugl i skyggefuldt skovterræn nær rindende vand, i tæt havebuskads og i risbunker.

– Danmarks Dyreverden 8, 158-61.

Gårdesmutte o. 1700ff (1), gærde- i betydningen levende hegn og hæk, som fuglen smutter ind og ud af.

Jordsmutte 1622 og *gårdsmutte* 1626-o. 1700 (2), *nældekonige* 1667ff (3) *næssekonige* o. 1700-1809 (4), *brunsmutte* o. 1700, små vævre brunlødede folk kaldes brunsmuttede (5), *tomme, tommeliden* (-liding) Bornholm 1756ff (6), (*lille, bitte, grå*) *Thomas i gærdet* 1763ff; Sønderjylland, S og Øjylland, Samsø (7), *gærdekonige* 1764ff; Bornholm (8), *fuglekonge* 1802ff (9), *Thomas* 1823 (10), *Peter nonsmad* 1838 (11).

Gærdevippe Sønderjylland 1852ff (12), *lille/ bitte Thomas* (Tammes, Tams) Sønderjylland, S. og Øjylland (13), *gårdvippe* Sønderjylland (14), *Peter i gærdet* Agerskov o. 1860 (15), Hesselager SØ-Fyn (16), *Thomas (Tammes) vinter* Åbenråegnen, SJylland (17), *kongefugl* Als, Køgeegnen (18) sml.

Gærdesmutte på vej til reden. BIOFOTO/K. Boldt.

nedenfor, lille Thomas på bikuben Malt h. o. 1880 (20), grå-Thomas Ølgod o. 1860 (21) til forskel fra røde-Thomas = rødkælk; *Per smut* VJylland o. 1880, Djursland 1885 (22), *Thomas gærdesmutte* Egtved, Give o. 1890 (23), *Thomas smut i gårdet* Hedensted, Give 1892 (24), *Gertrudsfugl* ØJylland (25) *Gertrudssmutte* (25a), sml. legende nedenfor, *digesmutte* og *tommelfingerfugl* Vendsyssel (26), *musespurv* Læsø (27) efter ligheden i størrelse og farve samt dens urolige jordnære færden, jf. »musebroder« nedenfor; *treg, tregend* Anholt 1896 (28).

Kong Hans Dalby, Stige NFyn, Kerteminde 1886 (29), *den lille kong Hans* Bovense ØFyn (16).

Svend tommelfinger Sejerø (30), *prinsen af Nør Køgeegn* (31), *(lille) brunkonge* og *spytfulg* ØMøn 1883ff (32), mod uvejrlig lyder fuglens stemme som om den spytter; *stenhjælp* Bornholm 1881 (33) også digesmutte.

Navne overført på rødhals s. 332f.

»Nordens kolibri« 1795ff (34), »trommeslageren«, stemmens »slagansats og rulning kan sammenlignes med en trommeslager, der løfter trommestikkerne (pausen) inden den kraftige trommevirvel (rulningen) følger« (35).

Færøerne: *músabroðir* 'musebroder', *mortitlingur*

'brunspurv', 1600-t *mordling* (36), *vatiskalli* 'vand + krone', *vatnskøltur* 'vand + hovedskal', hentyder til fuglens regnvarsel (37).

LITTERATUR: (1) 659 7, 459; (2) 434 2, 109,450; (3) 434 3,253; 693b 1,1763,629; 439d 267; 683b 148; 571 376 (Sønderj.); (4) 434 3, 258; 439d 267; (5) 170 1909,55; (6) 860 14; 693b 1,629; 219 8,1796, 1154; 451 180; 203 366; 785 193; (7) 693b 1,629; 68 102 (Vium); 687 1838, 136; 160 1904/28: 3017 (1886); 946 32,1939, 44 (Hads h. 1870'erne); 388; 224 1,1899,39 (Uldum); 794 3,154,158; 5 45, 105; 7 58; 12 153; 212c 2,429; (8) 659 7,458; 451 180; 683b 148; 785 193; (9) 903 2,297,371; 224 1893,52 (Slagelseegnen); (10) 842 72; (11) 687 1838, 136; (12) 451 180; 464g ny rk. 2.1, 165 (Bøffelkobbel); 388 (Ullerup); (13) 451 180; 388 (Tørslev o. 1900); 160 1904/28:3017 (1886); 794 3,158 (Ølgod) og 5,105 (Gesten); (14) 212c 1,527; 424g 2,262; 160 1906/23:1909,3243, 3261; (15) 212c 2,798; (16) 388; (17) 212c 3,786; 160 1906/23: 3224; 388; (18) 169 1,240; 423; (20) 212c 2,429; (21) 794 3,158; (22) 794 2,799 og 3,155; 281d (Melby); (23) 160 1904/30: 2344; 160 1904/28:2313; (24) 160 1904/30:2288, 1904/28:2313; (25) 794 5,105 (Skanderborg-

egnen); (25a) 464 8,370; (26) 202c 1,126 og 4,182; (27) 202d 2,203; (28) 160 1906/126; (29) 794 5,105; 388; (30) 160 1904/4:279; (31) 169 1,241; (32) 464g 2,262; 160 1904/27:625; 388; (33) 160 1904/30:640; (34) 68 102; 659b 11; 428b 10; (35) 82 117; (36) 165 28,1934,87; (37) 522 28f.

ADFÆRD, VEJRVARSLER

Man sagde, at gærdesmutteren tog snoges og hugormes æg i stengærderne (1).

Dens stemme kan lyde som »hold humøret oppe gamle støder!« (2).

Når den synger sødt, betyder det regn (1600-t; 3); vejret skifter og der kommer regn, når man ser den smutte meget ind og ud i risbunker (VLolland; 4). Det bliver frostvejr, hvis den synger højt i tørre ris (5) og om aftenen kryber op under stråtaget (Horbelev; 6); søger den husene må der ventes en streng vinter (Lolland; 7); når det frøs hårdt, sagde man: Thomas vinter maler blomster på vinduerne (8).

Hvor den har rede, kommer den til stede Hellig Tre Konger for at fejre julens slutning (9).

LITTERATUR: (1) 794 7,1887,58; (2) 920 81; (3) 165 28,1934,87 sml. 727c 59 (Færø.); (4) 160 1904/46:730,732; (5) 281b 14; (6) 388; (7) 160 1904/30:758 81882; (8) 464c 628; (9) 600 1894.

SAGN, LEGENDE

Fuglene ville vælge en konge, og det skulle være den, som kunne flyve højst. Ørnen nåede længst til vejrs. Men da den udmattet dalede mod jorden fløj gærdesmutteren, som fra starten skjulte sig på ørnens ryg, endnu højere og vandt. De andre fugle hørte om snyderiet og ville ikke have en så lille grim fugl til konge. De besluttede at dræbe gærdesmutteren, den fløj ind i et musehul og uglen blev sat til at vogte hullet. Uglen drak sig fuld og faldt i søvn, kongefuglen undslap og er lige siden blevet hadet af andre fugle, så den må holde sig skjult i tjørne- og stengærder (1).

Sagnet kendes i mange versioner. Gærdesmutteren sad på en ravns, krages eller falks ryg og søgte siden tilflugt først i en muddergrøft og så i et hul i en lergrav, hvor den blev brun med sorte striber; den er stadig fuglenes konge, men tør ikke vove sig frem før disse sover, og når den flyver ud har den altid nogle småfugle til at beskytte sig (VSjælland; 2); den tør ikke mere som før bygge rede i høje træer (ØJylland; 3); svalen skulle vogte musehullet, den flyver endnu søgende omkring og råber »vil du hit!« (Falster; 4); gærdesmutteren steg så højt, at solen sved en sort plet på dens nakke (Sønderjylland; 5); den brændte sine vinger, så de

Vignet af Knud Larsen til gærdesmutteren i Blichers „Trækfuglene“, 1894.

blev brune (Møn; 6), undervejs mod jorden tabte den det meste af halen (1791ff; 7); ørnen foreslog en ny kappestrid: hvem der kunne komme længst ned, og gærdesmutteren lod sig falde i et musehul (8), i et hul hvor der stod en humlestige (6), og den vandt.

Sagntypen tilkommer egentlig fuglekongen (s. 337) og skyldes en forveksling med denne.

Vorherre og St. Peter kom en aften til en hytte, hvor konen, som hed Gertrud, netop bagte pandekager. Vorherre bad hende om en pandekage til dem hver, og konen lagde en lille klat dej på panden. Vorherre velsignede den, så kagen fyldte hele panden. Konen syntes, den var for stor til at forære fremmede, lagde en mindre klat på panden, og det samme gentog sig. Tredie gang brugte hun en klat ikke større end en fingernegl, og stadig mente hun pandekagen blev for stor. Da vrededes Vorherre og skabte den nærige kone om til *gertrudsmutteren*, der altid skjuler sig for menneskene (9).

En gærdesmutter brændt til pulver og indtaget med vin eller en suppe på dens kød er urindrivende, modvirker blære- og nyresten (1838; 10).

LITTERATUR: (1) 464g 2,262; 464 8,1888,375; 212c 3,785f; 160 1904/27:1070 (1884); Aage Hermann, *Atomer i Altet* (1938), 10f; (2) 436 103; (3) 160 1904/27:2241 (1891); (4) 524 1964; 59f; (5) 464g ny rk. 2.1,165 (Bøffelkobbelt); (6) 464g 2,262f; (7) 57 134; 160 1906/28:2929 (1884), 317 (1883) m.fl.; (8) 160 1904/27: 1126 (1884); (9) 464 8,1886,370; (10) 687 138.

PROSA OG POESI

Som en gærdesmutter er den [anledningen] alleveg-

ne og intetsteds *Søren Kierkegaard* (1).

Thomas er en brillant fyr – helt igennem. Han har alle gode egenskaber: væver, gemytlig, tillidsfuld, underholdende ... han er beskeden og godmodig, gør ikke en kat fortræd. Så er han køn i sin brune frakke og latterlig med sin lille opadrettede hale *Knud Hee Andersen* (2); to visne faldeblade klasket sammen om en pindehale, der stritter helt op i nakken, og altid nervepirrende aktiv – i smut på smut mellem de tætteste kviste – drillende, æggen-de, fræk *Torben Nielsen* (3). Gærdesmutteren er en rigtig lille fortravlet husmor. Den er altid på vingerne, for der er et hundrede og sytten ting, som skal ordnes inden middag ... Gærdesmutteren går altid rundt i sin tarvelige, brune hvergarnskjole, som den har pyntet op med en lille strutfjer i halen *Kai-Christian Rasmussen* (4).

Gærdesmutter, småbitte fjedrede kugler, vimse og i uanfægtet humør; er der en lækrog og man træffer dem der, hamler de uforknyt op med den syle-spids diskant mod selve stormens flyvende orkester *Tage Voss* (5).

Gærdesmutteren sidder om vinteren på det rimede tag ... vipper med sin pudsige opstopperstjert og kvadrer så klingende kækt som på den årstid ingen anden har mod til *Valdemar Rørdam* (6), smelder sin hvirvlende fanfare gennem stilheden, ingen skal høre på den, at den kun vejer otte gram *Svend Kaulberg* (7); gærdesmutteren snerrer som en lille spæd skralde *J. Muus Pedersen* (8).

Nordiske kolibri! Du som bor · ingen véd jo næsten hvor ... · Har du også hus og hjem? · har du – lille! også barn og viv · til dit søde tidsfordriv? *St. St. Blicher*, Trækfuglene (1838).

Sky og mut, · fjer i strut, · flagrer liden gærdesmut · frygtsomt for min trappe hen · – her er brød og gryn, min ven! *Olaf Andersen* (9). Ved solhvervstid vor mindste fugl · forvoven flyver af sit skjul, · kong Gærdesmut med halestrut · forkynder: mørketid er slut! · · Hør Nordens kække kolibri, · som musepib den stemmer i *Johannes V. Jensen* (10); lyt! lig en dugperlet spindeltråd sitrer en trille · sødt gennem luften *Valdemar Rørdam* (11).

Olaf Andersen, Gærdesmutteren synger (12), Digteren og gærdesmutteren (13); *St. St. Blicher*, Thomas i gærdet (14); Peter Ommerbo, Gærdesmutteren (15); *Valdemar Rørdam*, Gærdesmutteren (16).

LITTERATUR: (1) 659 7, 459; (2) 16c 153; (3) 628 106; (4) 495 12/11 1952; (5) 925 158; (6) 753x 25; (7) 438d 57f; (8) 674b 98; (9) 18c 38; (10) 401n 6; (11) 753o 71; (12) 18d 16f; (13) 18b 18f; (14) 69b; (15) 657b 49; (16) 773o 71.

Solsort, *Turdus merula*

Hannen er kulsort med gult næb og hunnen ensfarvet mørkebrun. Fra slutningen af 1800-t bredte solsorten sig fra skovene til byerne, begge steder er den nu en alm. ynglefugl.

– Danmarks Dyreverden 8, 164-70.

Solsort, ældre nydansk d.s. og *sulsort*, o. 1700ff sel-,sælsort, navn af uvis oprindelse: a. forleddet muligvis af germansk *salwa*, norsk dialekt har sar 'gråbleg', navnet betyder da 'gråsort'; b. som de jyske dialektnavne *sjælsvåt*, -svot, -sot etc. lånt fra tysk *solf-*, *sulfswart* 'sort i sig selv' (som f.eks. uld fra sort får) (1), navnet *selvsort* er optegnet på Læsø og Sejerø (2), solsort er en pleonasme 'sort-sort' jf. *beg-*, *kul-*, *sodsort* (3); c. beslægtet med forleddet i *solbær* (dette er sort); d. 'sort som en so' (4), »med sit skrig underrettede den de sovende oldensvin om ulvens komme« (5).

Folkeetymologiske tolkninger: »Hvorfor kaldes den solsort? det er fordi den er sort, og så er den lidt brungylden på brystet og vingerne ligesom der skinnede aftensol på den« *Jakob Knudsen* (6).

Adam spugte, hvad den var, og den svarede »a æ sjæl svåt« [jeg er selv sort], hvorefter Adam sagde: så skal du hedde *sjælsvåt* (7); solsorten hånede alliken for den sorte fjerdragt, men alliken sagde »du er jo selv sort« – deraf navnet *selvsort* (Sejerø; 8). Mange forvanskninger og omtydninger: *sold-sort* Bornholm 1756 (9), *sossede* NSlesvig (10), *sortesol* Fyn (11), *sosort* Christiansfeld (12), *Povl Svot* jyske vestkyst (13).

Sortdrossel 1852ff (14), *sort stær* (om vinteren) Manø o. 1900 (15), *kålgårdssø* (kalgoso) Harbo-

Solsort på reden. BIOFOTO/Klavs Nielsen.

